

*Kdo nezná smysl věcí, nezná cíl obnovy...,
kdo nezná příčiny porušení, nezná forem obnovy...,
kdo nezná léky, nezná působitele obnovy.*
J. A. KOMENSKÝ

*Svět není soustavou abstrakcí vědeckých
ani skladištěm jednotlivin,
ale celkovou soustavou věcí,
která poznána chce být ve své celistvosti.*
T.G. MASARYK

Cíle a hodnoty výchovy

Stanislava Kučerová

Diagnóza naší současné společnosti, ať již ji podávají pozorovatelé domácí nebo zahraniční, se shoduje v tom, že ze všech druhů devastace, kterými byla v uplynulých desetiletích postižena, nejhorší je devastace morální. Je horší než ekologické škody v přírodě, je horší než špatně fungující i nefungující správa věcí veřejných, než zastaralost naší techniky a zaostalost našich technologií, než následky izolovanosti naší vědy, zdravotnictví, školství od světového vývoje. Morální devastace je proto nejhorší, protože je překážkou pozitivní změny k lepšímu. Jsme v situaci, že se nám buď podaří obnovit úctu k ideálům humanity, lidskou důstojnost a čest, nebo se dočkáme zkázy a zániku naší kultury.

Je to s podivem; tolik se přece mluvilo a psalo o novém člověku, o nové morálce, o novém vztahu k práci a k lidem ..., a výsledkem je rozšířená tendence k nesnášenlivosti, bezohlednému sobectví, k vynalézání způsobů jak se obohacovat na úkor jiných - bez práce. Právě základní kulturní vztah člověka k práci je u mnoha lidí deformován, a přitom jedině díky práci může naše země zase vzkvétat, nikoli spekulací, čachrováním, překupnictvím a vekslováním.

Pedagogika byvšího období podléhala pod vlivem vládnoucí ideologie propagandistického verbálního hlásání prázdných nebo lživých zásad a hesel, které nikoho k ničemu nezavazovaly. Morální výchova se odvíjela od soustavy statických a uzavřených cílů, úkolem vychovatelů bylo přimět chovance k tomu, aby dané cíle interiorizovali, aby se s nimi identifikovali. Mravní výchova byla chápána více jako "ukázňování" než jako vedení k samostatné odpovědné činnosti, děti měly být "formovány" jako "objekty" výchovného působení, ne nepodobné poddajnému vosku. Neblahé důsledky takových způsobů "výchovy" jsou jasně patrné - od lhostejné pasivity a konformismu až k negativismu proti všeobecně platným idejím a hodnotám, i tam, kde bychom to po vlně polistopadového entuziasmu u mládeže nečekali. Krach bolševické vize beztrždní společnosti a stále dokonalejšího uspokojování materiálních i duchovních potřeb navodil i pád cíle výchovy, kterým měl být všestranně rozvinutý "budovatel komunismu". Bezúčinnost uvolnila cestu nezávaznému "sociologizování, liberálnímu zdůvodňování a ospravedlňování i pokleslého chování z vlivů

společenského života, z vlivů změněných podmínek. Někteří pokládají za přirozené vrhnout se na nezákonný "kšeft" stejně jako na brak a kyč a porno /když nám to tak dlouho "cenzura nedopřála"!/. Vyvolala ovšem i "kyvadlový efekt" s pocitem, že správné bude změnit u všech hodnocení znaménka. Měli jsme vychovávat člověka pracujícího, člověka souduha, člověka kolektivistu, tak teď, domnívají se někteří, budeme vychovávat člověka úspěšného podnikatele, silného jedince, antikolektivistu. Protože, míní, na západě se pěstuje antikolektivismus. /Jde samozřejmě o neinformovanost a někdejší spekulativní dogmatismus naruby./

Cesta nápravy a obnovy ideálů lidskosti bude obtížná a dlouhá. Cílem výchovy nebudou ovšem modely osobností pro konjunkturální kariéry, ale humanita, u značné části naší společnosti zapomenutá. Cílem bude lidskost jako autenticita, opravdovost a tvořivost člověka, lidskost jako svoboda a odpovědnost, lidskost jako totalita schopností a vztahů, lidskost jako celistvost, integrita a harmonie osobnosti. Lidské vztahy porozumění a vzájemnosti mezi lidmi, mezi přírodou a kulturou, mezi jedincem a společenstvím. Lidská odpovědnost za budoucnost světa - každý aspoň na svém kousku planety.

Důraz klade nová pedagogika nikoli na simplicistně racionální a verbální působení, ale na prožitou lidskou zkušenost, na to, čím a proč člověk žije. Axiocentrické uvažování vychází z předpokladu, že hnací silou života jsou hodnoty. Vědomí hodnot motivuje tvořivé úsilí člověka a dává mu vyšší a ušlechtilější smysl i formu. /Hodnota je to, co je. resp. má být předmětem lidského chtění. Hodnotit znamená přičítat nebo upírat význam, cennost nějakému jevu z hlediska lidských tužeb a snah./ Polarita subjektu a objektu, ideálu a skutečnosti dává lidskému hodnocení humánní dimenzi a kulturní význam. Rozdíly a konflikty mezi lidmi jsou dány odlišnostmi na úrovni hodnot. Kulturní odlišnosti jsou dílem diverzity hodnot, jejich rozdílného společensko-historického /etnického i regionálního/ utváření, rozdílné afirmace a institucionalizace. Zde nalézáme vysvětlení i zhoubných nacionálních vášní a rozmanitých interkulturních problémů dneška.

Problém hodnot, jedna z nejdiskutovanějších otázek současného civilizovaného světa se k nám vrací po čtvrtstoletí umělého zbrzdění, jako výraz potřeby znovu definovat význam výchovy a vzdělávání, společenského pokroku, smyslu života a štěstí, ideálů, charakteru a morálky člověka, svědomí, vkusu, životního stylu, kultury života veřejného i soukromého, jako výraz potřeby pochopit samu logiku rozvoje života v posttotalitní společnosti a ujasnit nové poslání výchovy: Pomáhat lidskému mláděti, aby se stalo skutečným člověkem. A to i v podmínkách, které jsou pravé lidskosti často na překážku.

Axiologie pomáhá definovat specifika generací, národů, sociálních skupin, rozmanitých kultur. Poznání určitých typů a druhů hodnocení umožní volit způsoby komunikace na základě poznání vnitřního světa partnerů. Význam axiologie pro vědy o člověku býval srovnáván s významem matematiky a kybernetiky pro vědy přírodní. Bez empirických výzkumů hodnot a hodnocení se neobejdeme při úvahách, jak ovlivňovat pozitivně obecné lidské postoje, jak učit

hodnotit a vybírat z různých přístupů, jak působit k tomu, aby mládež přijala za své pozitivní hodnoty kulturního dědictví otců, jak otužit její charakter, aby je chtěla zachovávat i v nepříznivé situaci /za přítomnosti protikladných vlivů, lákadel a svodů/.

Obecná teorie hodnot poskytuje širší a obecnější základnu i teorii mravnosti. Ukazuje mravní hodnoty ve vztahu k hodnotám ostatním. Mravní hodnoty mezi ostatními jsou výrazem etického vztahu ke skutečnosti, hodnotícího vztahu, který odpovídá potřebě uvědomělého, zdůvodněného řádu života a jeho smyslu. Morální hodnoty /ideje, normy, principy a ideály/ reprezentují inspirující a integrující ideje a regulativy, řídí chování jedince jako osobnostní jednotky i jako součásti sociální skupiny. Ve sporu o individuální nebo společenskou funkci morálky je možno říci, že morálka je druh společenského řízení prostřednictvím samořízení jedince. Spočívá na lidském hodnocení jevů z hlediska dobra a zla. Vyvýjí se od neuvědomělých instinktivních počátků /viz např. pozorování K. Lorenze/, prochází stadiem nápodoby tradičních mravů a zvyků a dospívá posléze k reflexi, k autonomnímu způsobu hodnocení a formování hodnotové orientace. Tento vývoj platí ve fylogenezi i v intogenezi a je charakterizován přibývajícím racionalizací, individualizací /personalizací/ a uvědomělou socializací. Od heteronomie dospívá člověk /jedinec i společenství/ postupně k autonomii.

Morálka nabývá manifestní formy tam, kde jedinec pocítuje osobní závaznost k plnění určitých norem, kdy prožívá vnitřní napětí mezi různými variantami svého vlastního možného jednání, kdy je postaven před úkol volby a rozhodnutí a váží kritéria svého kulturního společenství /svědomí/. Protikladnost společenských vztahů, v kterých člověk žije, je prožívána jako konflikt mezi "já" a sociální rolí. Tato protikladnost působí i současný neklid a disharmonie ve společnosti. Od dob antiky shledává člověk relativitu morálních soudů. Co se jedním jeví jako lidské a humánní, odsoudí druhí jako slabost, změkčilost nebo zbabělost, co jedni pokládají za spravedlivé, označí druhí jako ukruté. Co je pro jedny přirozené, zavrhnou druhí jako nestoudné. Nelze se vyhnout hledání "pevného bodu" pro své hodnocení. A je to právě hledání smyslu života, se svou prastarou kulturní tradicí, které představuje úsilí najít pevný bod v chaosu hodnocení.

Vrátili jsme se k ideálům demokracie a humanity. Snažíme se obnovit víru v tradiční mravní a kulturní hodnoty. Chceme "jít do Evropy". Tušila jsem, že "návrat do Evropy" je návrat k vlastním kořenům, k vlastní kultuře, k pozitivním hodnotám minulosti. Přesvědčila jsem se o tom. I myslitelé Západní Evropy "chtějí jít do Evropy", uvažují se o tom, "čím se ta Evropa bude vyznačovat", takže jsem pochopila, že na nás hotová nečeká, že se teprve tvoří, a že my ji můžeme spoluutvářet. Náš "návrat" nemůže mít jinou podobu než právě spoluutváření nové podoby spoluzití národů v Evropě, spoluutváření evropské dimenze kultury, spoluutváření evropské dimenze výchovy. Co to je, evropská dimenze výchovy? Je to úcta k tradičním hodnotám demokracie a humanismu. Je to přesvědčení, že člověk není jen Homo Oeconomicus, ale i Sapiens, Ethicus,

Estheticus, Antimartialis, nejen Faber, ale i Ludens. Právě ta okolnost, že se Homo Oeconomicus odtrhl od ostatních typů lidství, způsobila ekologické pohromy a nebezpečí zániku. Neboť Západní Evropa sčítá všechna rizika současného života, vytváří dokonce disciplínu - rizikologii. Člověk ekonomický a konzumní redukuje život na výrobu, obchod a konzum, jsou hrozbou svou lačností, nenasytostí a bezohledností. Vzniká tu dokonce nový lidský typ - Homo Rapax. Důležitý je mír a porozumění mezi národy, interkulturní vztahy, respekt národních zvláštností, láska k rodnému jazyku, kultuře, dějinám - na základě porozumění a tolerance, nikoli anacionalismus. Člověk má být Amicabilis, pln laskavosti, vlídnosti, ale i starostlivosti o sociálně slabé a potřebné. Ale nejsou všichni takoví. Existuje i Homo Destructor a Homo Mortifer. Rozvraceči, ničitelé, zabijáci. Osnovatelé smrtonosných intrik a úkladů. Západní Evropa zná také strach. Ale ten strach nemá aktivovat iracionalitu, apatii, pesimismus, nemá ochromovat zápas o záchranu hodnot života a života samého. Neboť člověk se může ze života a kultury radovat, může být šťastný. A někteří koncipují další novou disciplínu, a to je felicitologie. Nauka o riziku má tak svůj protějšek v nauce o štěstí. Jsou to axiologické disciplíny, o hodnotách. I naši současnou výchovu musíme zaměřit tímto směrem: pro člověka, pro vlast a národ, pro Evropu, pro celý svět.